

Kaarle Nordenstreng

Tiedotus- välineet ja sananvapauden illuusio

Kaksikymmentä vuotta sitten hyväksytyn YK:n ihmisoikeuksien julistuksen 19. artikla kuuluu: «Kullakin yksilöllä on oikeus mielipiteen ja lausunnonvapauteen; tähän sisältyy oikeus häiritsemättä pitää mielipiteensä sekä oikeus rajoista riippumatta hankkia, vastaanottaa ja levittää tietoja millä keinoin hyvänsä.»

Sama ajatus toistuu mm. Euroopan Neuvoston hyväksymässä ihmisoikeuksien eurooppalaisessa sopimuksessa sekä useimpien kapitalististen maiden perustuslaeissa. Suomen hallitusmuodon 10 §:ssä säädetään: «Suomen kansalaisella on sanan vapaus sekä oikeus kirjoituksen ja kuvallisen esityksen painosta julkaisemiseen kenenkään niitä ennakolta estämättä - - -»

Kehittyneissä länsimaissa näiden sananvapausperiaatteiden on yleensä katsottu myös käytännössä toteutuvan tyydyttävästi: mielipiteitä on saanut olla, kokouksia on saanut pitää ja tietojen tehokasta levittämistä varten on ollut käytettävissä run-

sas, nykyaikainen joukkotiedotusvälineistö. Sanotaan että demokratian edellytyksenä oleva vapaa tiedonvälitys ja rajoittamaton keskustelu on taattu. Voidaan kuitenkin osoittaa, että tällainen uskomus on meikäläisissä maissa koko lailla epärealistinen.

Sananvapauden rajoitukset eivät tosin ainakaan räikeästi ilmene suoranaisena mielipide- ja kokoontumisvapauden rajoittamisena; jos mielipiteitä on, ne saa kyllä periaatteessa pitää aivan kuten lain kirjain vakuuttaa. Eri asia on, että lain henki ei juuri pääse toteutumaan, koska yhdenmukaistava kasvatusjärjestelmä ei yleensä synnytä erimielisyyttä, ja vaikka näin kävisikin, 'yleinen mielipide' ja yhteiskunnan valtajärjestelmä ei liemmin palkitse poikkeavuutta: eri tavoin ajatteleva on tuomittu marttyyriksi. Vieläkin olenaisemmin sananvapautta rajoittaa kuitenkin puute tiedonvälittämisen keinoista: vaikka olisi mielipiteitä ja urheasti uskaltaisi pitää ne, ei suinkaan ole taattua, että ihmisoikeuksien julistuksen lupaamat «mitkä hyvänsä keinot» olisivat käytettävissä. Sananvapauden toteutuminen riippuu siten viime kädessä siitä missä määrin eri tavoin ajattelevat yksilöt voivat päästä radioon, televisioon, lehdistöön, kirjallisuuteen ja elokuvaan. Toisaalta on myös paikallaan huomata, että kysymys näiden joukkotiedotusvälineiden käytöstä — tiedotuspolitiikka — ei merkitse muuta kuin kysymystä sananvapauden toteuttamisesta.

Mutta tässäkin on huomattu vain asian toinen puoli: ihmisen oikeus tietojen levittämiseen. Ihmisoikeuksien julistus lupaa kuitenkin myös oikeuden rajoista riippumatta hank-

kia ja vastaanottaa tietoja. Julkiset tiedotusvälineet ovat avainasemassa myös tiedon tarjoajina: sananvapauden toteutuminen riippuu siitä, kuinka tyhjentävästi tiedotusvälineet esittelevät maailmaa jossa elämme.

Sananvapauden puutteet on ehkä helpointa huomata juuri tiedon tarjonnassa. Ensinnäkin 2/3 maapallon väestöstä eli ns. kolmas maailma lähes kokonaisuudessaan on vaila kohtuulliseksi katsottavia tiedotusvälineitä (Unescon asettaman normin mukaan 10 sanomalehtinumeroa, 5 radiovastaanotinta, 2 tv-vastaanotinta ja 2 elokuvateatteripaikkaa 100 ihmistä kohti). Toiseksi: huomattava osa kehittyneen maailman tiedotusvälineistä toimii ns. autoritaarisen (tai totalitaarisen) lehdistöteorian mukaan poliittisen vallan tiukassa valvonnassa, ensisijaisesti virallisen ideologian ja vasta toissijaisesti tiedon välittäjänä (esim. Neuvostoliiton ja Kreikan tiedotusvälineet). Kolmanneksi: tiedon tarjonta on ilmeisen puutteellista myös ns. vapaissa länsimaissa siitä yksinkertaisesta syystä, että tietoja ei ole ilman muuta saatavissa. Sekä omasta maasta että muusta maailmasta saatu kuva jää pahasti puutteelliseksi, jos tukeudutaan vain itsestään esille tuleviin virallisiin ja näkyviin tietoihin, kuten hallitusten ja eturyhmien lausumiin tai uutistoimistojen raportteihin, jotka kaikki ovat suhteellisen pinnallisia ja sattumanvaraisia. Näiden kriisi-, sota- ja luonnonmullistuspotoiseen antiin tyytyesämme jäävät silmiltämme peittoon sekä muualla maailmassa — erityisesti kolmannessa maailmassa — että omassa yhteiskunnassa tapahtuva hiljainen muutosprosessi; vakuutavana esimerkkinä tällaisesta moni-

puolisen ja syvällisen tiedon puuttumisesta on se yllätys, jonka USA:n neekerilevottomuudet ja Ranskan ylioppilasmellakat aluksi tuottivat näissä maissa yhtä hyvin suurelle yleisölle kuin lehtimiehillekin.

Viimeksi mainittu puute voidaan poistaa vasta, kun tiedotusvälineiden käytettävissä on järjestelmällisesti kerättyä tietoa paitsi ns. maailmantapahtumista myös näiden tapahtumien taustalla olevasta 'näky-mättömästä' kehityksestä. Tämä edellyttää koko maailman tasaisesti peittävää kirjeenvaihtajaverkostoa ja pätevää asiantuntemusta kertyvän tietoineksen analysoimiseksi. Analysointia eri maiden tiedotusvälineet jo harrastavatkin mm. uutisia kommentoidessaan. Mutta tietojen saaminen kentältä on yhä räikeästi sattumanvaraista: kansainväliset kaupalliset uutistoimistot keskittyvät sellaisen huippu-uutisaineksen hankintaan jota ostetaan ja joka siten täyttää vallitsevat, perin suppeasti ymmärretyn 'uutisarvon' ehdot. Tämä merkitsee rajoittumista pääasiassa kehittyneisiin länsimaihin ja huomion kohdistamista kolmanteen maailmaan ainoastaan sota- tai katastrofitilanteissa. Toisaalta suurenkaan maan rikkailla tiedotusvälineillä ei ole varaa miehittää koko maailmaa omilla edustajillaan. Yhtenä korjauksena tähän kansainvälisen tiedon tarjonnan puutteellisuuteen on ajateltu ylikansallista ja epäkaupallista uutistoimistoa YK:n yhteyteen; konkreettisen ehdotuksen tällaisesta tekivät syyskuussa Jugoslaviaan kokoontuneet 26 maan edustajat symposiumissa, jonka teemana oli «Joukkotiedotusvälineet ja kansainvälinen yhteisymmärrys».

YK:n uutistoimiston aikaansaa-

minen ei kylläkään vaikuta kovin todennäköiseltä, niin toivottavaa kuin se ihmisoikeuksien julistuksen ja eri maiden — eikä vähiten kehitysmaiden — tiedotusvälineiden kannalta olisikin. On näet varsin todennäköistä, että jäsenvaltioiden ja erityisesti supervaltojen poliittiset edut silloin tällöin kärsisivät monipuolisesta ja perusteellisesta tiedonvälityksestä (ajateltakoon esim. Kiinaa ja Etelä-Afrikkaa). Eri maiden käsitykset puolueettomasta tiedosta ja oikeudesta sen salaamiseen tai levittämiseen poikkeavat vielä liian paljon toisistaan, jotta kansainvälisiä pelisääntöjä vapaasta tiedonvälityksestä voitaisiin ryhtyä laatimaan, puhumattakaan, että niitä käytännössä noudatettaisiin. Kuvaavaa on, että YK ei vielääkään ole käsitellyt loppuun 20 vuotta sitten alulle pantua periaatteellista «Vapaan tiedonvälityksen sopimusta», jossa pyritään täsmentämään ihmisoikeuksien julistuksen 19. artiklan sisältöä. Kuvaavaa on myös, että tietoliikennesatelliittien tekninen kehitys tekisi mahdolliseksi aivan lähivuosina kansainväliset radio- ja tv-lähetykset koko maailman peittävistä satelliiteista suoraan ihmisten vastaanottimiin (jolloin periaatteessa jokaisessa maassa voisi seurata monien muidenkin maiden ohjelmia), mutta kansainvälisiä sopimuksia tämän tulossa olevan yleisradiotoiminnan uuden aikakauden varalle on vasta nyt ruvettu vaivalloisesti kaavailemaan. Suurvaltojen intressissä näyttää olevan tämän aikakauden lykkääminen mahdollisimman pitkälle ja satelliittien käyttäminen ensi sijassa omien sotilaallisten, poliittisten ja kaupallisten etujen palvelukseen.

Kansainvälisen tiedon saanti on

siten vaikeasti sidoksissa poliittisiin järjestelmiin. Tämä on tietysti hyvin ymmärrettävää tiedonvälitystä rajoittamaan pyrkivien valtioiden kannalta; merkisihän sekä ulos että sisään päin kulkeva vapaa tiedon virta muutoksia yhtä hyvin asianomaisen maan omien kansalaisten kuin muunkin maailman käsityksissä — koko ideologia ja ulkopoliittinen status quo olisi vaarassa. Valta perustuu käytännössä usein salaamiseen. Toisaalta on myös näyttöä siitä, että ainakin poliittiset eliitit eri maissa haluavat tulla mahdollisimman tyhjentävästi informoiduiksi, sillä väärin tosiasioihin perustuva tilanteen arviointi johtaa nykyisin helposti seurauksiin, jotka joko ovat kohtalokkaita (ydinaseiden käyttö) tai merkitsevät arvovaltatappiota (esim. Varsovan liiton sotilasjohdon ilmeinen varmuus siitä että rintamahuoltoa ei tarvita, koska tšekkoslovakialaiset ruokkisivat ja huoltasivat miehittäjäosastoita). «Kuuma linja» on ollut kaikkien edun mukainen, ja on ilmeistä että yhä lisää sellaisia perustetaan. Samoin lienevät CIA, KGB ja eversti Wennerström loppujen lopuksi toimineet kaikkien yhteiseksi eduksi, sillä — sikäli kuin on ollut kysymys merkitsevistä tosiasioista eikä epäolennaisista aineksista ennakkoluulojen siemeneksi — ne ovat edistäneet monien raja-aitojen kahlitsemista kansainvälistä tiedonvälitystä. Vapaa ja monipuolinen tiedonvälitys on maailman poliittiselle eliitille mahdollisen paljon pahan ohessa myös elintärkeä arvo. Siksi on realistista odottaa, että tämän arvon sallitaan yhä useammassa maassa koitua myös muiden ihmisten kuin vallankäyttäjien hyväksi. Tällöin päätöksentekoprosessi sa-

mallalla demokratisoituu; demokratiahan edellyttää nimenomaan tietoa.

Poliittiset edut ja ideologiset rajaidat eivät ole ainoita tekijöitä, jotka estävät yksilöä saamasta tiedotusvälineiltään monipuolisista ja tyhjentävää tietoa. Niissäkin maissa, joissa tiedotusvälineet ovat periaatteessa vapaita poliittisen vallan kontrollista, pitää kaupallinen kontrolli huolen siitä, että tiedon tarjonta on rajoitettua. Erityisesti oman yhteiskunnan tapahtumia kuvatessaan myös vapaaksi itseään kutsuvat tiedotusvälineet meikäläisen tyyppisissä länsimaissa toimivat usein hyvinkin yksipuolisesti: ne kertovat asioista joista toimittajat olettavat yleisön olevan kiinnostunut ja jotka myös käytännössä takaavat mahdollisimman suuren yleisön. Kaupallisuus rajoittaa tiedon tarjontaa kahdesta syystä: ensiksikin sellaista kartetaan josta vain harvat ovat kiinnostuneita ja sellaista suositetaan, josta monet ovat kiinnostuneita, ja toiseksi ne aihepiirit ja näkemykset joiden piiristä 'mahdollisesti kiinnostavia' asioita etsitään, rajoittuvat siihen mitä eräs sosiaalisesti varsin suppea ihmisryhmä — toimittajat ja julkaisijat — ympärillään näkee.

Kaupallisuus on periaatteessa hyvinkin demokraattiselta näyttävä tiedon tarjonnan säätelyjärjestelmä. Se käy kuitenkin varsin arveluttavaksi, kun tutustuu tutkimuksiin jotka osoittavat, että joukkotiedotusvälineiden tarjonta ei ole yksinkertaisesti kysynnän seurausta, vaan asia on paljossa päinvastoin: kysyntä on tarjonnan seurausta, tiedotusvälineet itse ovat omalla tarjonnallaan opettaneet ihmiset kysymään sitä mitä he ilmoittavat suosivansa. Toiset tut-

kimukset taas osoittavat, että toimittajien käsitykset siitä, mitä ihmiset oikeastaan haluavat ja ajattelevat, ovat useinkin kaukana todellisuudesta (aivan kuin heidän käsityksensä yhteiskunnasta ja maailmasta muutenkin). Kärjistäen voisi sanoa, että kaupallisten tiedotusvälineiden keskellä ihmisellä on 'oikeus' vastaanottaa sellaista tietoa, jota toimittajat ovat opettaneet hänet kuluttamaan. Tämä perspektiivi on mutatis mutandis sama kuin Kullervo Rainion kirjassa «Valta ja vallan käyttö» esitetty näkemys massayhteiskunnasta yleensä: «... manipuloidaan ihmisen persoonallisuuden 'lähiympäristöjä', järjestetään ärsykeympäristö tarkoituksellisesti sen laatuiseksi, että vaikutuksen kohde 'omasta vapaasta tahdostaan' tekee suggeroijalle mieluisan päätöksen.» (s. 117)

'Kaupallinen demokratia' on erityisen arveluttavaa vähemmistöjen oikeuksien kannalta: sovittaessaan antinsa enemmistön maun mukaiseksi tiedotusvälineet rajoittavat kaikkien toisin ajattelevien oikeuksia saada haluamaansa asiaa. Taloudellisen kannatuksen (ajan ja tilan) puute estää ylläpitämästä runsasta tarjontaa kaikille ajateltavissa oleville suunnille. On kuitenkin huomattava, että lukumääräisesti suuret vähemmistöt eivät ole auttamattoman huonossa asemassa, koska ne voivat itse keskuudessaan perustaa kannattaviakin tiedotusvälineitä, kuten mm. Yhdysvalloissa on tapahtunut. Sen sijaan pienen maan aina vähälukuisiksi jäävät vähemmistöryhmät joutuvat kaupallisen tiedotusvälineistön keskellä helposti kohtuuttoman epäoikeudenmukaiseen asemaan. Jokin Ajankohdan kuolema meillä samaan aikaan, kun Ram-

parts kukoistaa USA:ssa, on kuvaava esimerkki sananvapauden rajallisuudesta erityisesti pienissä maissa.

Puhtaaksiviljelty kaupallinen tiedotusvälineistö ei ole osoittautunut näennäisestä demokraattisuudestaan huolimatta riittäväksi edes Yhdysvalloissa (vrt. Uusi Suomi 17.11.68, s. 4). Sen rinnalle on nähty hyväksi perustaa ei-kaupallinen televisio, jonka tehtävänä on monipuolistaa jokaisen kansalaisen ulottuvilla olevan tiedon tarjontaa. Euroopassa kaupallisen tiedotusvälineistön ongelmat eivät ole olleet yhtä polttavia kuin USA:ssa, koska yleisradio-toiminta on täällä virallisesti yleensä kaupallisuudesta vapaata. Olisi kuitenkin väärin sanoa, että kaupallinen ajattelutapa — yleisön palveleminen tarjoamalla sille mitä se haluaa — ei paljossa sävyttäisi myös eurooppalaista ns. sosiaalisen vastuun periaatetta noudattavaa radio- ja tv-toimintaa. Tämä ajattelutapa on osa kulttuuriamme, jossa ollaan taipuvaisia seuraamaan enemmistömielipidettä olipa se mikä hyvänsä ja jossa vierastetaan kaikkea 'manipulointia' ja 'holhousta'.

Silti eurooppalaiset radio- ja tv-ohjelmat tarjoavat tietoa varsin laajalti, eivät ainoastaan enemmistön suosimista aihepiireistä ja ns. yleisesti hyväksyttyjä arvoja noudattaen vaan myös vähemmistön kannattamia aiheita ja mielipiteitä esitellen. Kaupallisesta enemmistön palvelmisesta on selvimmin sanouduttu irti Englannin ja Suomen yleisradioiden ohjelmapoliittisissa linjamäärityksissä, joissa uusien, vähemmistöjä kiinnostavien ilmiöiden esille tuomista pidetään yhtenä yleisradiotoiminnan keskeisistä tehtävistä. Tavoitteena on tällöin sananva-

pauden turvaaminen tiedon tarjonnan kannalta: ihmisen oikeus saada tietoa pyritään turvaamaan antamalla yleisölle mahdollisimman monipuolinen ja tuore kuva maailmasta. On huvittavaa huomata, että juuri tällaisen linjan toteuttaminen meillä käytännössä — sitä hän ns. Yleisradion uusi suunta merkitsee — on joillakin tahoilla leimattu «tietyn suunnan harjoittamaksi pakkosyötöksi» tai suorastaan sananvapauden rajoittamiseksi (vrt. Silmä ja korva 30. 1. 1967, Uusi Suomi 27. 10. 1968). Kuitenkin voidaan osoittaa, että milloinkaan ennen suomalaisissa radio- ja tv-ohjelmissa ei ole tarjottu yhtä monipuolista tietoa kuin nykyisin; objektiivisesti katsoen syytökset Yleisradiota vastaan kohdistuvat siis täsmälleen päinvastaiseen tilanteeseen kuin väitetään.

Yhdestä asiasta meikäläisen Yleisradion kaltaisia epäkaupallisia ja monipuolisuuteen pyrkiviä tiedotusvälineitä voi aiheellisesti syyttää: ne eivät ilman muuta luota ihmisten haluun ja kykyyn hakeutua tarvitsemansa tiedon lähteille muita kanavia käyttäen, vaan ne pyrkivät kattamaan oman tarjontansa puitteissa koko tiedon kentän mahdollisimman täydellisesti — ne ikään kuin tulkitsevat ihmisoikeuksien julistuksen sananvapausartiklan 'haudanvakavasti'. Tästä seuraavaa politiikkaa voi kyllä hyvällä syyllä kutsua radikaaliksi tai pahalla tahdolla nimittää 'holhoavaksi', koska se merkitsee aktiivista otetta tiedottajan roolissa: tällainen tiedotusväline ei enää ole yhteiskuntajärjestelmän 'siivellä' passiivisesti julkistamassa vain sitä mikä tulee esiin enemmän tai vähemmän itsestään, vaan se kieltämättä merkitsee tiettyä sekaantu-

mista järjestelmän toimintaan.

Voidaan tietysti keskustella, onko tällainen aktiivinen sekaantuminen mielekästä ja 'rakentavaa'. Mutta se on joka tapauksessa ilmeistä, että kansansuosiota uhmaava aktiivisuus merkitsee sananvapausperiaatteiden asettamista muiden tavoitteiden — esim. ihmisten enemmistön hetkellisen tyydyttämisen — edelle.

Kaupallinen, vallitseviin oloihin sopeutuva tiedotusväline näyttää usein toteuttavan sananvapautta moitteettomasti; koska siihen ollaan yleisön piirissä — määritelmän mukaan — tyytyväisiä. On kuitenkin vaarallista luulla, että yleisön tunteenomainen tyytyväisyys olisi tae moitteettomasta tiedon tarjonnasta; tiedotusvälineethän pystyvät välittämään paitsi tietoa myös tunnelmaa ja viihdytystä. Näyttää jopa siltä, että meikäläisessä yhteiskunnassa monipuolinen tiedon tarjonta — ihmisoikeuksien julistuksen kirjaimellinen noudattaminen — aiheuttaa ahdistuneisuutta ja turvattomuutta pikemminkin kuin tyytyväisyyttä: elämänilmiöiden monimutkaisuus ja esiin nousevien ongelmien suuruus tekee turvallisiin pikkuympyröihinsä tunkeutuneen ihmisen usein onnettomaksi. Juuri tällaiset ihmiset saavat kaupallisia periaatteita seuraavat 'vapaat' tiedotusvälineet luopumaan tiedon tarjonnan monipuolisuudesta ja rajoittumaan toisaalta pintapuoliseen, usein epäolennaisuuksia (esim. yksityisiä henkilöitä ja ns. human interestiä) korostavaan uutispalveluun ja toisaalta leppoisaan ja viihdyttävään, mutta useimmiten yksipuoliseen elämänilmiöiden heijasteluun. Kummankin tyyppinen aines tähtää paljolti samaan: ihmisen rauhoittami-

seen kaiken tapahtumisen keskellä.

Monipuolisesta tiedosta aiheutuva turvattomuus johtunee enemmän kyvyttömyydestä ymmärtää maailmaa ja järkipäisesti jäsentää sitä kuin maailmalta tulevasta tiedosta sinänsä. Näyttää jopa siltä, että pitkällä tähtäyksellä varmimmat takeet ihmisen turvallisuuden tunteelle löytyvät nykyisin nimenoman tiedon omaksumisesta. Vain tiedon välityksellä voidaan poistaa tunne 'maailman yllätysten armoilla olemisesta' sekä vääriin kuvitelmiin perustuva pelko. Monipuolisen tiedon tarjonta tähtääkin 'uuteen turvallisuuteen', joka perustuu johdonmukaiseen tietoon.

Kaupallinen säätelymekanismi johtaa helposti suuntaan, jota vapaan tiedonvälityksen kannalta voi syystä pitää taantumuksellisena. Tiedotusvälineet eivät yleensä ota tästä kehityksestä vastuuta; voivathan ne osoittaa kaiken aikaa toteuttavansa erilaisia yhteiskunnan kannalta tärkeitä tehtäviä, kuten viihteen tai mainonnan välitystä. Sitä paitsi ne saattavat periaatteessa korrektisti saunoutua irti velvoituksesta tarjota monipuolista tietoa, sillä ihmisiä voidaan aina kehottaa etsiytymään toisten, heitä miellyttävien tiedotusvälineiden pariin. Tällainen vastuun väistäminen on kuitenkin kaksinaismoraalia tilanteessa, jossa ihmisten valtaenemmistön tiedetään joka tapauksessa passiivisesti tyytyvän päivittäisten tiedotusvälineiden ja erityisesti television antiin. Suorastaan epäeettistä se on tilanteessa, jossa toisia tiedon tarjontaa monipuolistavia tiedotuskanavia ei edes ole enemmistön saatavilla, kuten yleensä kehitysmaissa tai pienissä maissa.

Joka tapauksessa on syytä huoma-

ta, että myös kaupallisten tiedotusperiaatteiden omaksuminen on kaikissa olosuhteissa moraalinen kannanotto — siitä huolimatta että tarjonnan kapeus voidaan selittää 'demokraattisen valinnan' tulokseksi ja siitä voidaan aina syyttää kuluttavaa yleisöä. Voidaan syystä kysyä, eikö kaupallinen tiedotustoiminta päädy vieläkin ilmeisempään (vaikkakin ehkä vähemmän näkyvään) 'manipulointiin' ja 'holhoukseen' kuin monipuoliseen tiedon tarjontaan tähtäävä tiedotustoiminta. Kärjistetysti: edellinen tyydyttää ihmisten hetkellisiä tarpeita ja opettaa heidät olemaan tarvitsematta monipuolista tietoa, jälkimmäinen turvaa tiedon saatavilla olon eikä välitä lyhyellä tähtäyksellä ihmisten tunteista.

Edellä on sananvapauden rajoituksia käsitelty joukkotiedotusvälineiden hoitaman tiedon tarjonnan kannalta, lähtien yksilön oikeudesta hankkia ja vastaanottaa tietoja. Seuraavassa näkökulma siirretään sananvapauden toiseen puoleen, yksilön oikeuteen levittää tietoja joukkotiedotusvälineiden avulla. Tällöin törmätään aluksi samoihin sananvapauden puutteisiin, jotka rajoittavat myös tiedon tarjontaa: tiedotusvälineistön olemattomuuteen (kehitysmaat), poliittiseen valvontaan (esim. totalitaariset maat) ja kaupallisuuden aiheuttamaan epäsuoraan kontrolliin. Erityisesti kaksi ensiksi mainittua ihmisten ilmaisunvapautta rajoittavaa tilannetta ovat lähinnä triviaaleja ja vähemmän mielenkiintoisia, vaikkakaan ne eivät suinkaan ole vähemmän vaikuttavia. Sen sijaan kehittynyt kapitalistimaa 'vapaine' tiedotusvälineinen voi tarjota eräitä hyvinkin mielenkiintoisia

ongelmia keskusteltaessa yksilön ilmaisunvapaudesta käytännössä.

Ensiksikin voidaan meikäläisessä yhteiskunnassa Antti Eskolan tavoin osoittaa «porvarillisen hegemonian» aikaansaama epäsuora mutta johdonmukainen ilmaisunvapauden säännöstelyjärjestelmä, se että «... niistä valta-asemista, välineistä ja instituutioista, joista käsin tai joiden avulla yleiseen ja yksityiseen mielipiteeseen vaikutetaan, on porvarillisesti ajattelevien hallussa paljon suurempi osa kuin vasemmistolaisten hallussa.» (Eskola, Suomi sulo pohjola, s. 64) Tämä näkökoh- ta on hyvin lähellä sitä kaupallisen tiedotustoiminan rajoittuneisuutta, jota edellä tiedon tarjonnan yhteydessä tarkasteltiin: tiedotusvälineet edustavat lähinnä omistavan ja hal- litsevan luokan näkökulmaa, johon yleisö on niin tottunut, että se ei osaa muuta vaatia. Vallitsevan henkisen ylivallan vaikutus tiedotusvälineiden käytössä ei tosin ilmene kovin silmiinpistävästi, koska sama hegemo- nia leimaa enemmän tai vähemmän koko yhteiskuntajärjestelmää — sam- man mekanismin mukaisesti toimien kuin em. Rainion 'totaalinen aivope- su'. Totutusta poikkeavaa tietoa tarjoavia kansalaisia ei tarvitse ko- vin suurin joukoin käännyttää toimi- tusten ovilta takaisin yksinkertai- sesti siksi, että heitä ei ole monia.

«Porvarillisen hegemonian» — tai minkä tahansa hegemonian — ilme- neminen joukkotiedotustoiminnassa on opettavainen esimerkki yleisem- mästä periaatteellisesta konfliktista vapaiden tiedotusvälineiden ja yksi- tyisten kansalaisten välillä: toisaalta ihmisillä tulisi olla yhtäläinen oikeus mielipiteiden ja tietojen levittämiseen tiedotusvälineiden avulla, ja

toisaalta tiedotusvälineillä pitäisi olla vapaus ulkopuolisesta painostuksesta riippumatta vastata tarjottavan tie- don valinnasta. Ilman tiedotuskan- via ei yksilöllä ole täyttä sananva- pautta, eikä lehdistön vapautta olisi ilman oikeutta itsenäiseen toimitus- työhön. Erityisen kärjistetyksi tämä ristiriita yksilön ja tiedotusvälineen sananvapauden välillä kehittyi puh- taasti kaupallisen tiedotustoiminnan yhteydessä, kuten USA:ssa on käy- nyt. Lukuisten oikeuskäsittelyyn joh- taneiden viimeaikaisten tapausten yhteydessä (mm. yritys pystyttää Vietnamin sodan vastaisia julisteita New Yorkin maanalaisen asemille) siellä on osoittautunut, että pyrkies- sään säilyttämään riippumattomu- tensa hallituksesta perustuslain sa- nanvapauspykälään vetoamalla leh- distö kuitenkin kieltää saman sanan- vapauspykälän säättämän ilmaisun- vapauden niiltä, joiden kanssa se ei ole samaa mieltä tai joiden esittä- mille ajatuksille se muuten ei katso aiheelliseksi uhrata palsta- tai mi- nuuttitilaa.

Tätä konfliktia ratkoneiden oi- keusoppineiden lausunnot ovat tois- taneet saman, minkä sananvapauden julistuskkin epäsuorasti ilmaisee: edel- lytysten tarjoaminen sananvapauden toteuttamiselle on yhtä tärkeitä kuin itse oikeus sananvapauteen. Silti käytännössä on yleensä tiedotusväli- neen etu voittanut, koska yksilölle ei kuitenkaan ole turvattu edellytyksiä ilmaisunvapauden toteuttamiseen, siitä huolimatta että tiedotusväli- neellä on tällaiset takeet. Käytän- nössä tämä järjestelmä on USA:ssa tehokkaasti tukenut sikäläistä «por- varillista hegemoniaa», kuten oikeus- tieteilijä Jerome Barron tutkimuk- sessaan «Access to the Press — A

New First Amendment Right» kir- joittaa: «Ajatuksilta estetään pääsy tiedotusvälineisiin, ennen kuin ne ovat ensin muilla tavoin levinneet ihmisten keskuuteen sosiaalista jär- jestelmää uhmaten ja sitä muuttaen. Vasta tämän jälkeen niistä voidaan julkisesti keskustella ja niille voidaan osoittaa huomiota. Mutta tämän prosessin pitäisi toimia päinvastoin.» (Harvard Law Review, toukokuu 1967, s. 1641) Olennaisesti saman- laisia ajatuksia esitti jo 1920-luvulla Walter Lippmann kirjassaan «Pub- lic Opinion», ja samassa hengessä esittelevät mm. Norbert Wiener ja C. Wright Mills «sosiaalista tasapai- notilaa horjuttavien» joukkotiedo- tusvälineiden avainasemaa yhti- skunnallisessa säätelykoneistossa 1940-luvulla.

Barronin, Lippmannin ja monien muiden tähän ongelmaan paneutu- neiden tutkijoiden resepti on, para- doksaalista kyllä, tiedotusvälineiden itsenäisyyden — ja jos niin halutaan ymmärtää: vapauden — rajoittami- nen velvoittamalla ne julkistamaan mahdollisimman monien ihmisten ja ihmisryhmien näkemyksiä sekä to- teuttamaan mahdollisimman laajaa tiedon tarjontaa — nämä kaksi puol- tahan merkitsevät itse asiassa samaa asiaa. Tällaisen järjestelyn, joka olennaisesti vastaa Suomessa omak- suttuja yleisradiotoiminnan periaat- teita, on ajateltu takaavan parhai- ten sananvapauden toteuttamisen — ei ainoastaan periaatteessa ja ensi si- jassa tiedotusvälineiden itsensä kan- nalta, vaan nimenomaan käytännös- sä ja koko yhteiskunnan kannalta.

On kuitenkin ilmeistä, että risti- riita tiedotusvälineen ja yksityisen ihmisen välillä ei kokonaan häviä kaupallisten tiedotusperiaatteiden

mukana. Se epäilemättä vaikuttaa myös monipuoliseen tarjontaan pyrkivissä ja ensisijaisesti sananvapauden periaatteita noudattavissa tiedotusvälineissä — ellei muuten niin ainakin siten että kaikkia tietyllä hetkellä ilmeneviä mielipiteitä ei käytännössä pystytä julkistamaan, pelkästään tilan ja ajan niukkuuden vuoksi. Tältä kannalta sananvapaus voi tuskin koskaan täydellisesti toteutua.

Mahdollisimman vapaassakin tiedotusjärjestelmässä siis tiedotusvälineillä on käytännössä tiettyä valtaa yli yksityisten ihmisten. Tällöin tietysti korostuu tiedotusvälineiden haltijoiden ja toimittajien vastuu sananvapausperiaatteiden toteuttamisesta. On tiedotusintituutioiden syy, jos laajapohjainen tietojen ja mielipiteiden kiertokulku yhteiskunnassa ehkäistyy; niinpä USA:n kansalaisoikeusongelmia tutkinut komissio vuosi sitten syytti maan joukkotiedotusvälineitä värillisen väestön näkökantojen hyljeksinnästä.

On kuitenkin vielä yksi ihmisten ilmaisuvapautta epäsuorasti rajoittava näkökohta, joka asettaa toimittajat yhä keskeisempään asemaan sananvapauden säätelijöinä: ammattilaisuus — se että he ovat erikoistuneet tiedotusvälineittensä käyttöön, kun taas ns. tavalliset ihmiset eivät edes tilaisuuden tullen yleensä pysty ilmaisemaan asiaansa tiedotusvälineen avulla tehokkaasti. Vain toimittajat hallitsevat täysin tiedotuskoineiston käytön; muut ihmiset ovat paljossa tämän byrokratian armoilla.

Professionalismin ja yksinkertaisen sanomisen halun välinen konflikti ilmenee esimerkiksi siinä, että sanotava on yleensä tiedotusvälinettä varten pelkistettävä ja lyhennettävä.

Toimittajien saksimistaidosta on tullut legenda, mutta se on syytä nähdä myös sananvapauden raiskauksena. Kärjistetyn näytöksen tästä ammattitiedottajan harjoittamasta sananvapauden sorrosta sai suomalainen tv-yleisö «Jatkoajan» paljon puhutussa paneelissa, jossa toimittaja yhtämittaisilla väliintuloillaan esti paikalla ollutta «köyhyyden edustajaa» ilmaisemasta itseään pohjaan saakka. Voidaan tosin kysyä, olisiko tämä pystynyt siihen, sillä useasti ihmisten käyttämä kieli 'ei mene kohtiin' yleisön puolella. Sen sijaan toimittajat ovat useimmiten suureen yleisöön menevän kielenkäytön mestareita: heillä on yleensä toisten alojen edustajiin verrattuna teknisesti taitavan ammattilaisen ylivalta, josta kouluesimerkkinä on kuulun vaikuutusohjelman jälkeen lähetetty tv-keskustelu.

Olisi kuitenkin kohtuutonta syyttää pelkästään toimittajia siitä että tavallinen kansalainen ei saa tiedotusvälineiden kautta purkaa koko sydäntään eikä tiedemiehen anneta selvittää asiaa yleisölle koko sen moninaisuudessa. Liiallinen laveus ja perusteellisuus johtaisi siihen että tieto ei enää menisi perille; täysin popularisoimattoman tarjonnan yhteydessä se jopa johtaisi sananvapauden vastaisuuteen, koska yleisön suurelta osalta todennäköisesti puuttuisivat edellytykset sanoman vastaanottamiselle. Tässäkin tapauksessa on kysymys sananvapauden toteuttamisen tiellä olevasta sovittamattomasta ristiriidasta.

On vaikea kuvitella järjestelmää, jossa ihmisoikeuksien julistuksen sananvapausartikla voisi täydellisesti toteutua. Silti sen toteuttamiseksi nykyistä laajemmalti voidaan maail-

massa tehdä paljonkin: kolmanteen maailmaan voidaan rakentaa tyydyttävä tiedotusvälineistö, poliittisessa valvonnassa olevat tiedotusvälineet on mahdollista avata rajoittamattomalle tiedolle, ja vapaidenkin tiedotusvälineiden harjoittamaa epäsuoraa kaupallis-ammattillista kontrollia voidaan vähentää. Epäilemättä kaikkea tätä tapahtuukin parastaikaa, mutta kehitys on oireellisen hidasta. Sekä poliittiset järjestelmät (USA yhtä hyvin kuin Neuvostoliittokin) että demokratiasta puhuvat kansalaiset (esim. Suomen kotien radio- ja tv-liitto) todellisuudessa pyrkivät estämään sananvapautta lisäävää kehitystä — ja kuitenkin juuri sananvapaus on enemmän tai vähemmän selvästi asetettu länsimaisen demokratian kulmakiveksi (tosin kommunistisissa järjestelmissä näyttää sananvapaus käytännössä olevan vasta toissijainen tai ainakin toisella tavalla tulkittu arvo).

Esteistä huolimatta sananvapaus näyttää kaiken aikaa laajenevan maailmassa — luonnonlain tavoin, ilmeisesti siksi että inhimillisen kulttuurikehityksen kannalta tiedon leviäminen on pitkällä tähtäyksellä mielekäästä, evoluution mukaista: tieto on osoittautunut ylivoimaiseksi tiedon puutteeseen verrattuna. Kehitysoptimismiin on siis aihetta. Jotta totuus ei kuitenkaan unohtuisi, on syytä samalla olla realistinen pessimisti: täydellinen sananvapaus on illuusio ja siksi se myös jää.